

Jelle Haemers

Een brief van Pieter de Coninck
aan Sint-Omaars (1306).
Over schriftelijke communicatie van
opstandelingen in veertiende-eeuws
Vlaanderen en Artesië

“Beste vrienden, ik heb gehoord dat jullie tegenstand ondervinden in de stad, en dat er verdeeldheid heerst”, schreef Pieter de Coninck aan de wevers en volders van Sint-Omaars in het voorjaar van 1306. In de stad was er namelijk al geringe tijd een conflict aan de gang tussen het stadsbestuur en de ambachtslieden. De verdeeldheid waarover Pieter de Coninck het had sloeg allicht op onenigheid in ambachtsmiddens over de te volgen strategie in hun strijd tegen de bewindvoerders, want zijn advies om de opstand toch te doen slagen luidde als volgt: “Probeer de kleinere ambachten bij uw zaak te betrekken, hen te respecteren, en als uw broeders te behandelen”. “Op een dergelijke manier en met zo’n broederschap”, zo betoogde Pieter de Coninck verder, “heb ik de stad Brugge gered”. De Brugse volksheld van 1302 voegde er nog aan toe dat hij steeds bereid was hulp te bieden in het conflict dat de volders en wevers hadden met hun stadsbestuur, want als ervaringsdeskundige wou hij de ambachten graag met raad bijstaan. Om de vriendschapsbanden aan te halen vroeg hij of de ambachtslieden hem enkele afgewerkte klederen konden bezorgen, want hij had gehoord dat de ambachten deze vervaardigden. Hij beloofde de kosten ervoor te vergoeden en hoopte tenslotte dat de briefdrager dezelfde eer te beurt zou vallen als bodes die Brugge aandoen. “En God zij met u”, sloot hij af.

De brief waaruit ik citeer is een opmerkelijke, maar ook vergeten getuige van de correspondentie die ambachtslieden in tijden van onrust voerden. Ere wie ere toekomt, de Franse historicus Alain Derville is de eerste die de brief van Pieter de Coninck uitgebreid voor het voetlicht bracht toen hij in 1981 een overzichtswerk publi-

ceerde over de geschiedenis van de Artesische stad.¹ Hij trof het document aan in een processtuk dat de schepenen van Sint-Omaars na een opstand van de ambachten in 1306 opstelden. Weliswaar is de brief er in het Oudfrans (van de Picardische variant) vertaald en dus een kopie van een verloren gegaan Middelnederlands origineel. Derville vertaalde het processtuk (gedeeltelijk) naar het modern Frans en citeerde het origineel gedeeltelijk in een ander werk², maar de brief bleef erna ten onrechte onopgemerkt in de recente historiografie.³

In deze korte bijdrage geef ik het originele fragment voor het eerst uit en plaats ik het in zijn historische context. De lijvige studie van Derville over de opstand van 1306 ontslaat me ervan om de directe aanleiding van de correspondentie tussen Brugge en Sint-Omaars uitvoerig te behandelen, maar ik zal des te meer focussen op het fenomeen van schriftelijke communicatie tussen opstandelingen. Omdat er amper onderzoek beschikbaar is naar een dergelijke soort briefwisseling kon de Amerikaanse historicus Sam Cohn in zijn overzichtswerken over politieke conflicten in laatmiddeleeuws Europa nog onvermoed beweren dat enkel Engelse opstandelingen zich van het schrift bedienden in hun strategie om anderen van hun gelijk te overtuigen. Pas in de vijftiende eeuw zouden ambachtslieden op het Europese vasteland volgens Cohn dat voorbeeld gevolgd hebben, terwijl Engelse oproerkraaiers reeds in de veertiende eeuw het schrift als wapen gebruikten. Deze bewering is dus op een gebrekkige lectuur van werken over ‘continentale’ opstanden gebaseerd en verdient bij

- 1 A. DERVILLE (ed.), *Histoire de Saint-Omer*, Rijsel, 1981, p. 66-67.
- 2 *Ibidem*, p. 274-275; A. DERVILLE, *Saint-Omer des origines au début du XIVe siècle*, Rijsel, 1995, p. 293-331.
- 3 Sommigen halen het document wel aan, zie bijv. het artikel van Jan-Frans Verbruggen waarin hij de contacten tussen de Brugse wever en zijn collega's in Sint-Omaars aanhaalt op basis van een oudere studie: J.-F. VERBRUGGEN, 'Pierre de Coninck et Jean Breidel, tribuns brugeois au début du XIVe siècle', in: *Le Moyen Age*, 77 (1970), p. 82, naar G. HENNEQUIN, 'La révolte des bourgeois de Saint-Omer de 1306 et ses conséquences', in: *Bulletin trimestriel de la Société Académique des Antiquaires de la Morinie*, 18 (1955), p. 419. Een recentere studie over Pieter de Coninck is V. LAMBERT, 'Over carrière, promotie, degradatie en rehabilitatie: 700 jaar Jan Breydel en Pieter de Coninck', in: P. TRIO, D. HEIRBAUT & D. VAN DEN AUWEELE (eds.), *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, p. 207-228.

deze een rechtzetting.⁴ Dit artikel toont namelijk aan dat opstandelingen in het veertiende-eeuwse Vlaanderen zich wel degelijk van het schrift bedienden om aanhang te winnen en informatie te verspreiden. Ik focus voornamelijk op de veertiende-eeuwse geschiedenis van de graafschappen Vlaanderen en (in mindere mate) Artesië en zal deze bijdrage later uitbreiden met een studie naar het vijftiende-eeuwse Brabant.⁵ Bovendien heb ik al in een andere publicatie met Valerie Vrancken aangetoond dat rebellen in vijftiende-eeuws Vlaanderen en Brabant pamfletten schreven en verspreiden.⁶ Dit artikel voegt daaraan enkele veertiende-eeuwse voorbeelden toe, en focust op de communicatie tussen verschillende steden. De brief van Pieter de Coninck was dus niet uitzonderlijk - zij het dat het de enige is waarvan de tekst integraal bewaard bleef. Verschillende vermeldingen uit kronieken, processtukken en getuigenverslagen tonen immers aan dat opstandige ambachtslieden via geschreven weg informatie verspreidden, elkaar aanspoorden om zich te verenigen, en de wapens op te nemen. Aangezien de repressie van dergelijke allianties en conflicten hard was, is slechts een 'topje van deze papierberg' bewaard. De hieronder verzamelde gegevens tonen echter onomwonden aan dat ambachtslieden in Vlaanderen en Artesië vlot de pen hanteerden om het opstandige vuur te verspreiden.

AMBACHTEN EN CORRESPONDENTIE IN 1302

Vlaanderen en Artesië stonden onder grote spanning rond 1300.⁷ Al vanaf het midden van de dertiende eeuw, maar steeds vaker

- 4 S. COHN, 'Enigmas of Communication: Jacques, Ciompi, and the English', in: R. OLIVA HERRER, V. CHALLET, J. DUMOLYN & M. CARMONA RUIZ (eds.), *La comunidad medieval como esfera publica*, Sevilla, 2014, p. 227-247. Cohn baseert zich vooral op deze uitstekende studies naar de schriftstukken van Engelse opstandelingen: P. STROHM, *Hochon's Arrow. The Social Imagination of Fourteenth-Century Texts*, Princeton, 1992; S. JUSTICE, *Writing and Rebellion. England in 1381*, Londen, 1994. Zie ook S. COHN, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, Cambridge, 2013.
- 5 Ik bereid namelijk een publicatie voor met als titel 'Faire alliance. La communication des rebelles en Flandre et Brabant au bas Moyen Age', die zal verschijnen in een themanummer van het tijdschrift *Histoire et civilisation du livre*.
- 6 J. HAEMERS & V. VRANCKEN, 'Libels in the city. Bill-casting in fifteenth-century Flanders and Brabant', in: *Medieval Low Countries*, 4 (2017), ter perse.
- 7 Over hetgeen volgt, zie onder meer J. DUMOLYN & J. HAEMERS, 'Opstanden in de middeleeuwse stad', in: A. MORELLI (ed.), *Rebellen. Van de Galliërs tot de Indignados*,

naargelang die eeuw vorderde, vonden er schermutselingen plaats tussen de gevestigde elite en de handwerkers in de voornaamste steden van beide graafschappen. Sinds de twaalfde eeuw, toen de steden er zich onafhankelijker opstelden ten opzichte van het grafelijke gezag, waren er welgestelde handelsfamilies aan de macht. Pas in 1191 zou Artesië zich van Vlaanderen losscheuren en een apart graafschap onder de Franse kroon worden. De stedelijke elites van beide graafschappen hadden een grote rijkdom vergaard met lange-afstandshandel want vooral het textiel uit steden zoals Brugge, Gent, Ieper, Rijsel, Dowai, Atrecht en Sint-Omaars was overal langs de Noordzeekust erg gewild. De welvaart in deze steden lag hoog, maar niet iedereen profiteerde in gelijke mate van de meeropbrengst van deze handel, laat staan dat de gevestigde elites textielarbeiders inspraak in het beleid hadden verleend. In de tweede helft van de dertiende eeuw ontstonden overal vakorganisaties, *ambochten* of *mestiers* genoemd, doorgaans in samspraak met de rijke handelaars, maar hun activiteiten bleven vooral caritatief.⁸ Het waren religieuze verenigingen van arbeiders uit eenzelfde bedrijfstak, maar politieke macht kregen ze niet. In de jaren 1280 kwam het tot een harde confrontatie in vooral Gent, Atrecht en Brugge toen de ambachten ook inspraak in het bestuur verlangden, maar enkel in Atrecht is dat slechts gedeeltelijk gelukt met de oprichting van de ‘raad van 24’ waarin ook ambachtlieden zetelden. Uiteindelijk zouden ook in Brugge, Ieper en Gent de corporaties met steun van de graaf vertegenwoordiging in het stadsbestuur verkrijgen, maar zoals bekend was daarvoor eerst bloedvergieten nodig. Op de ‘Goede Vrijdag’ in Brugge, zoals de Brugse Metten in 1302 genoemd werden, en na de smadelijke nederlaag van de coalitie tussen de Vlaamse stadsbestuurders en de Franse koning op het slagveld van Kortrijk, slaagden de am-

Brussel, 2013, p. 67-84; R. VAN CAENEGEM (ed.), *1302. Feiten en mythen van de Guldenensporenslag*, Antwerpen, 2002; R. VERBRUGGEN, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005; M. BOONE, *A la recherche d'une modernité civique. La société urbaine des anciens Pays-Bas au bas Moyen Age*, Brussel, 2010; W. BLOCKMANS, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560*, Amsterdam, 2010.

- 8 C. WYFFELS, *De oorspong der ambachten in Vlaanderen en Brabant*, Brussel, 1951. Zie ook J. HAEMERS, ‘Ambachtlieden in de middeleeuwse stad’, in: V. LAMBERT & P. STABEL (eds.), *Gouden tijden. Rijkdom en status in de middeleeuwen*, Tielt, 2016, p. 209-239.

bachten er ook in de belangrijkste steden in om beslissingsmacht te verwerven. Naast collectieve erkenning verkregen overigens ook enkele individuen verregaande invloed. De wever Pieter de Coninc, die de opstand in Brugge geleid had, werd een ware volksheld en zelfs een man van stand - net voor de Guldensporenslag werd hij geridderd.⁹

Het politieke succes van de Vlaamse ambachten werkte aanstekelijk, want ook in andere steden wensten gelijkaardige corporaties inspraak in het beleid. In Brabant, Luik, Artesië, Henegouwen, Utrecht en naburige regio's waarde een golf van protest rond, met wisselend succes. Belangrijk voor deze studie is hoe het nieuws en de informatie over de afloop van de Guldensporenslag en vooral de latere politieke ontwikkelingen zich verspreidden. Rondtrekkende ridders, uitgestuurde boden, reizende handelaars, enz., hebben ongetwijfeld uitvoerig verhaald over wat ze gezien, gehoord en misschien zelfs meegemaakt hadden. Om maar twee voorbeelden op te sommen: één van de belangrijkste bronnen van de toenmalige gebeurtenissen, de anonieme franciscaan die de zogenaamde *Annales Gandenses* te boek stelde, laat aan zijn lezerspubliek weten dat hij veel van reizigers heeft gehoord, maar ook dat hij zelf op onderzoek (allicht in zijn thuisstad) is uitgegaan.¹⁰ Een andere chroniqueur, die in verdere oorden verslag uitbracht van de opstanden van 1302, namelijk Giovanni Villani uit Firenze, was in dat jaar werkzaam in Brugge en eenmaal terug in zijn thuisstad verhaalde hij uitvoerig over de opstand in zijn meesterwerk.¹¹ Mondelinge informatie verspreidde zich snel via dergelijke handelscontacten en bestaande netwerken. Kortom, relatief vlug was iedereen op de hoogte van wat zich in Vlaanderen had afgespeeld.

Maar hoe communiceerden de ambachtslieden zelf? Weinig is geweten over de manier waarop zij gildebreders in andere ste-

9 VERBRUGGEN, 'Pierre de Coninc', p. 76-77.

10 *Annales Gandenses*, ed. F. FUNCK-BRENTANO, Parijs, 1896, p. 1. Alle kroniekfragmenten over de Guldensporenslag zijn gebundeld in V. FRIS, *De slag bij Kortrijk*, Gent, 1902.

11 G. VILLANI, *Nuova Cronica*, ed. G. PORTA, Parma, 1990, vol. II, p. 88-90; zie L. GREEN, *Chronicle into history. An essay on the interpretation of history in Florentine fourteenth-century chronicles*, Cambridge, 1972, p. 9-12.

den van de geboekte resultaten op de hoogte stelden. Aangezien Brugse en Gentse ambachtslieden na 1302 over vertegenwoordigers in de stadsraad beschikten, konden zij vanaf dan over de officiële communicatiekanalen van beide steden beschikken, namelijk de stadsbodes die brieven ronddroegen en mondelinge informatie verschaften aan andere besturen.¹² Een door Léo Verriest aangehaald getuigenverslag over de onlusten die in dezelfde jaren in Doornik plaatsvonden toont echter aan dat ook ambachtslieden zonder medeweten van de bestuurders brieven zonden van stad tot stad, en/of mondeling kompanen uit andere steden inlichtten. Doornik behoorde in het begin van de veertiende eeuw tot het Franse koninkrijk en was een aparte enclave op de Schelde. De ambachten hadden er dus niet van de coalitie met de Vlaamse graaf gebruik kunnen maken om in te breken in het stadsbestuur, maar de intentie was er alvast wel. Enkele weken na de Guldensporenslag nam het stadsbestuur er namelijk een zekere Johan Quarré gevangen omdat hij publiekelijk gezegd had dat 'iedereen evenveel mag bezitten', ongetwijfeld een verwijzing naar de zopas ontstane machtsdeling in Vlaanderen.¹³ Op marktplaatsen, op de werkplaats en in huizen verspreidde het woord zich allicht snel. Maar geheime brieven voedden eveneens de informatiestroom in Doornik. Enkele dagen voor de beslissende slag te Kortrijk, op 6 juli 1302, stuurden de wevers van Doornik gezegelde brieven naar Rijsel en Gent om nieuws te vernemen van hun confraters. In de vermelde verslagen valt te lezen dat verschillende wevers naar Rijsel waren getrokken om er de brieven met het zegel van het ambacht van de zogenaamde 'teliers' (de wevers) aan textielarbeiders te overhandigen. De vrouw van een andere wever uit Doornik (Jan Loupaert) diende als tussenpersoon om brieven naar Gent te dragen.¹⁴ Dergelijke vermeldingen zijn niet alleen de

12 Die officiële correspondentienetwerken zijn afdoende bestudeerd door H. LOWAGIE, *Met brieven aan de wet. Stedelijk briefverkeer in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen*, Gent, 2012.

13 Hij zei '*que ceskuns devoit avoir autant d'avoir li uns que li autres*' (L. VERRIEST, *Les luttes sociales et le contrat d'apprentissage à Tournai jusqu'en 1424*, Brussel, 1912, p. 11). De (latere) opstanden van Doornik vonden hun historicus in P. LANTSCHNER, *The logic of political conflict in medieval cities. Italy and the Southern Low Countries, 1370-1440*, Oxford, 2015.

14 VERRIEST, *Les luttes sociales*, p. 10-11.

oudste sporen die ik totnogtoe aantrof van schriftelijke communicatie tussen opstandelingen in de Lage Landen, maar eveneens van een vrouw die aan dergelijke activiteiten deelnam.¹⁵ Misschien duiken er later nog gelijkaardige aanwijzingen op, maar het valt dus op dat zowel mondelinge als schriftelijke kanalen dienden om informatie over politieke feiten te verspreiden.

DE OPSTAND VAN SINT-OMAARS IN 1306

Ook de textielarbeiders van Sint-Omaars volgden het nieuws in Vlaanderen op de voet. Weliswaar waren ze reeds in ambachten verenigd, maar ze hadden nog geen aparte keure noch inspraak in het bestuur. Al vroeger waren er in de stad woelingen geweest, zoals in 1255, en in 1264 toen het vakwerkers van stadswege verboden werd nog langer te vergaderen (*'ensambleie'* te organiseren).¹⁶ Terwijl het er in de laatste decennia van de dertiende eeuw kennelijk relatief rustig bleef, konden de gebeurtenissen rond 1302 natuurlijk ook in deze textielstad aan de rivier Aa op goedkeuring rekenen. In juni 1302 bijvoorbeeld stelde het stadsbestuur er een zekere Simon Hannebaert terecht omdat hij in een taverne openlijk gezegd had dat 'hij liever had dat de stad aan de graaf van Vlaanderen dan aan de graaf van Artesië of de Franse koning toebehoorde'.¹⁷ Vermoedelijk doelde hij hiermee op de steun die de graaf van Vlaanderen aan de strijd van de ambachten had verleend. Maar terwijl in het nabijgelegen Aire-sur-la-Lys en in de hoofdstad Atrecht verschillende raden met vertegenwoordigers van de

15 In tegenstelling tot vaak gedacht wordt, namen vrouwen eveneens deel aan opstanden - in Leper bijv. werden twee zussen verbannen in 1329 omdat ze oproer ('muete') hadden verspreid, zie E. KITTELL, 'Women, audience, and public acts in medieval Flanders', in: *Journal of Women's History*, 10 (1998), p. 90, naar P. DE PELSMAEKER, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres. Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, Brussel, 1914, p. 267. Over vrouwen die hun onvrede uitten over het (vermeende wan)bestuur van Brabantse steden, zie binnenkort J. HAEMERS & C. DELAMEILLIEURE, 'Women and contentious speech in fifteenth-century Brabant', in: *Continuity & Change*, 32 (2017), ter perse. Andere voorbeelden voor de middeleeuwen: S. COHN, 'Women in revolt in medieval and early modern Europe', in: J. FIRNHABER-BAKER & D. SCHOENAERS (eds.), *The Routledge history handbook of medieval revolt*, Londen, 2017, p. 208-219.

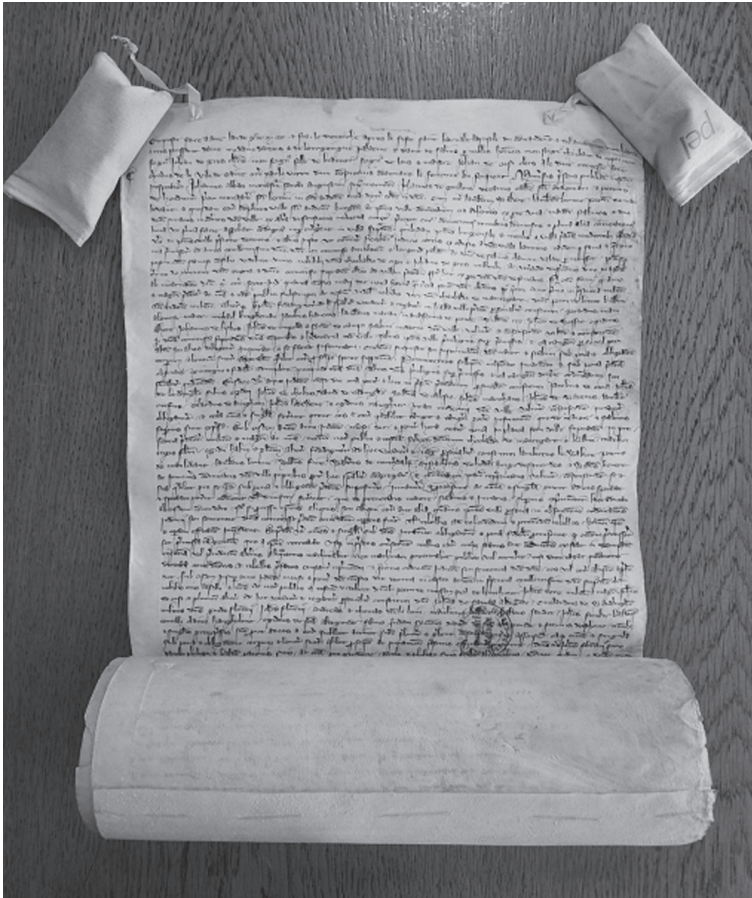
16 'Ke nus tisserans, tondeires, folons, ne autres hom de mestier fache core ensambleie' (DERVILLE, *Saint-Omer*, p. 298).

17 'Aimast mieus que le ville fust au comte de Flandre qu'elle fust au roi ne au conte d'Artois' (*Ibidem*, p. 302).

stadsbevolking (*le commun*) werden ingericht om de schepenen in hun machtsuitoefening te controleren, konden de gezagsdragers in Sint-Omaars de ambachtslieden afhouden. Eind 1305 echter barstte de bom, toen een sluimerende factiestrijd tussen twee leidende families in de stad tot geweld leidde; de landsvorst (sinds 1302 was dat gravin Mahaut, dochter van Robert II) stond in het conflict eerder aan de zijlijn. Net zoals in Vlaanderen gebruikten de ambachten er het breekijzer van de factiestrijd om coalities aan te gaan met één van de ruziënde partijen om inspraak te verwerven.¹⁸ In de aanvang van januari 1306 vond een tweede revolte plaats waarin enkele schepenen het doelwit werden van vijandige ambachtslieden. Na afloop van de gewelddadige gebeurtenissen volgde een proces tegen de oproerkraaiers in mei 1306, tijdens het welke het processtuk ontstond waarin de brief van Pieter de Coninck is opgenomen. Bovendien boekten de ambachten uiteindelijk een groot succes: ten laatste in april hadden drie ambachten (de wevers, volders en scheerders) een keure en bestuurlijke autonomie verworven, terwijl op 23 mei 1306 gravin Mahaut een nieuw reglement uitwerkte voor de schepenverkiezing. Voortaan zou de stad (zoals in Atrecht) 24 bestuurders krijgen, verkozen door twaalf vertegenwoordigers van het stedelijke gemeen. Zoals in andere steden kregen ook de ambachten van Sint-Omaars dus toegang tot het bestuur en inspraak in het beleid.¹⁹ Maar aangezien aan deze grafelijke toegeving eveneens een strenge bestraffing van de schuldigen van de opstand was gekoppeld, volgden er nieuwe troebelen. Een derde maal kwamen de ambachtslieden dus in opstand, een militaire fase in de zomer van 1306 die ditmaal gepaard ging met een belegering en een gedeeltelijke verwoesting van het grafelijke kasteel. Uiteindelijk kwam het tot een soort van com-

18 Over dergelijke factiestrijd, zie J. BRAEKEVELT, F. BUYLAERT, J. DUMOLYN & J. HAEMERS, 'Factiestrijd in laatmiddeleeuws Vlaanderen', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 123 (2010), p. 209-225. Specifiek voor Sint-Omaars: H. SKODA, *Medieval violence. Physical brutality in Northern France, 1270-1330*, Oxford, 2013, p. 188-189.

19 Een uitvoerige bespreking van de resultaten van de opstand vindt men in de werken van Alain Derville. Zie ook A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions*, Parijs, 1877, p. 451-453; C. BALOUZAT-LOUBET, *Le gouvernement de la comtesse Mahaut en Artois (1302-1329)*, Turnhout, 2014, p. 160-162.

De elf meter lange rol uit 1306 bevindt zich vandaag in de *Archives départementales de Pas-de-Calais* (serie A, nr. 928.7) te Atrecht. Het is niet alleen een unieke getuige van de opstand van Sint-Omaars in 1306, maar tevens één van de meest uitvoerige bronnen over een begin-veertiende-eeuwse opstand in het noorden van Frankrijk, inclusief Vlaanderen.

promis, want in ruil voor een verzwakking van de bestraffing van de stad ontving de gravin een geldelijke toelage.²⁰

De volledige opstand verhaal ik hier niet in detail, want daarvoor kan de geïnteresseerde lezer bij de geciteerde studies van Alain Derville terecht. In wat volgt focus ik specifiek op de gebeurtenissen die tot de correspondentie met Pieter de Coninck aanleiding hebben gegeven. Precies is de brief niet te dateren, want concrete tijdsaanduidingen treft men amper aan in het processtuk uit mei 1306 dat over de schuldigen van de opstand diende te beslissen. Dat stuk bevat de aanklacht aan het adres van de leiders van de eerste fase van de opstand, de weerslag van een getuigenverhoor, en talloze schriftstukken die het proces vergezelden. Het betreft een rol van 11,5 meter (!) die zich vandaag in het departementaal archief van Pas-de-Calais te Atrecht bevindt.²¹ In het moeilijk te lezen en te interpreteren Frans van die tijd krijgt de lezer er een levendig relaas van roepende ambachtslieden en omsingelde schepenen, die uiteindelijk bakzeil haalden. Het stuk dat we in bijlage uitgeven gaat in op de aanloop naar het geweld dat tot de dood van enkele schepenen zou leiden op 20 april 1306. Volgens Derville zou deze dag de annalen ingegaan zijn als de ‘mauvais mercredi’, net als de wapenfeiten van twee dagen daarna tot de benaming ‘mauvais vendredi’ zouden hebben geleid, maar aangezien we deze namen in geen enkele andere bron aantreffen, lijken ze aan de fantasie van Derville te zijn ontsproten.²² Hoe dan ook, de Brugse brief heeft de ambachtslieden net voor de ontsporing van de opstand bereikt en is dus allicht begin april 1306 te dateren. Het onderzoek van de schepenen over de baldadigheden mond-

20 Zie hierover HENNEQUIN, ‘La révolte des bourgeois’, p. 420 e.v.; BALOUZAT-LOUBET, *Le gouvernement*, p. 162-164.

21 Archives départementales du Pas-de-Calais (hierna ADPC), Arras, série A, nr. 928 (stuk 7). Meer informatie over dit stuk in: J.-M. RICHARD, *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Pas-de-Calais, Archives civiles, série A*, Atrecht, 1887, vol. II, p. 194.

22 Derville haalt ze aan in *Saint-Omer*, p. 320. In kronieken kwamen dergelijke benamingen voor opstanden vaak voor, zie J. DUMOLYN & J. HAEMERS, ‘Takehan, Cokerulle, and Mutemaque: naming collective action in the later medieval Low Countries’, in: FIRNHABER-BAKER & SCHOENAERS, *The Routledge History Handbook*, p. 39-54. Maar een zoekactie door Jan Dumolyn, Kristof Papin en mezelf leverde voor de vermelde benamingen van de opstand van Sint-Omaars van 1306 niets op.

de uiteindelijk uit in een aanklacht van 17 aantijgingen, die in de rol integraal gekopieerd werd. Uit dat document geef ik in bijlage punten 3 tot en met 6 uit (volgens de eigentijdse nummering) omdat die passage het meest informatie bevat over de eigenlijke brief (die in het vierde punt is opgenomen). Verder in de lange rol komen ook de voornaamste beschuldigten met getuigenissen aan het woord, die, zoals zal blijken, nog wat interessante details over hun communicatie met Brugge bevatten.

Welke gebeurtenissen gingen de correspondentie vooraf? De vervanging van de oude schepenen door gelijkgezinden op 2 januari 1306 werkte als een rode lap. Hoewel textielarbeiders de voorbije maanden meer betrokkenheid bij de verkiezen hadden geëist, negeerde de gravin op dat moment hun eis tot inspraak. De nieuwe bewindvoerders bleven echter niet doof voor de klachten op het voorgaande beleid, want zoals gezegd hadden de drie grootste ambachten, de wevers, volders en scheerders, een keure verworven tijdens de opstand.²³ Voortaan konden ze hun eigen bestuurders verkiezen, de werktijd werd gereguleerd, en de lonen verhoogd. Maar de werklieden hadden hun kans geroken, zeker toen in de weken nadien de factiestrijd tussen de gebroeders Mainabourse (die de burgemeester onder hun rangen telden) en hun uitdagers eveneens een hoogtepunt bereikte. De figuren die in het processtuk uit mei 1306 als aanstokers van de revolve van april werden aangewezen, Lambert le Wakere, Lambert le Brune, Pierre de Malevaut, Jehan Potel, kwamen in het vizier van de schepenen in de loop van het voorjaar. De schepenen betichtten hen namelijk van moordplannen op de burgemeester omdat ze (volgens het processtuk) de ambachten hadden bewapend. Op een onbekend tijdstip vergaderden ze namelijk *'avoec grant plenté de gens'* op verschillende plaatsen in de stad en eisten ze van het bewind *'nouveles requestes'*. Wat die 'nieuwe verzoeken' precies inhouden vermeldt het processtuk niet, maar een dergelijk discours verwijst ongetwijfeld naar rechten van inspraak en de controle over de stadsfinanciën - gebruikelijke eisen in 'rekesten'

23 DERVILLE, *Saint-Omer*, p. 316-317. Zie ook aldaar voor wat volgt; de citaten komen uit het processtuk van 1306.

(verzoekschriften) van ambachten rond 1300.²⁴ Het stadsbestuur willigde hun eisen niet in, maar verbood daarentegen samenscholingen van ambachtslieden in de stad. Zoals blijkt in de aanvang van de uitgave in bijlage: ‘*meutes*’ noch ‘*asanlees*’ mochten voortaan plaatsvinden zonder toestemming van de gezagsdragers in de stad. Maar een dergelijk verbod was een stap te ver. Het stadsbestuur verloor kort daarop de controle over de gebeurtenissen. Op een nacht verzamelde een gewapende menigte met ontvouwden banieren (dat zijn de vlaggen van de ambachten) voor het huis van de burgemeester, waar het onder meer tot een scherpe woordenwisseling kwam. ‘*Alés a maison, et nous laisiés en pais!*’, riep de burgemeester naar de menigte, die echter op haar beurt de sleutels van de stadspoorten verlangde. De burgervader weigerde, hij repliceerde dat hij nog liever zijn hoofd liet afslaan. ‘*Par Dieu, on vous devoit pendre!*’, schreeuwden de opstandelingen daarop, ‘*Par le mort!*’ (zie bijlage). Dergelijke kreten zijn dagelijkse kost in middeleeuwse opstanden, en vaak een voorbode van wat komen zou.²⁵ Die avond zelf liep het nog niet uit de hand, want voorlopig keerde de rust terug. De dagen daarop, zo luidt het in het processtuk, ontspoorde de situatie volledig. Maar kort voordien had nog een *coup de théâtre* plaatsgevonden. Tot grote consternatie van eenieder had het stadsbestuur ontdekt dat er een brief van Pieter de Coninck in de stad circuleerde.

‘GRANT AIUWE DE CHIAUS DE FLANDRE’

De ironie van de geschiedenis wil dat de enige gekende brief die Pieter de Coninck persoonlijk geschreven heeft enkel in een Franstalige versie bewaard bleef. En dat voor een figuur die door Henri Conscience tot een ‘Vlaamse vrijheidsstrijder’ gemaakt is én vandaag nog als een symbool voor de Vlaamse ontvoog-

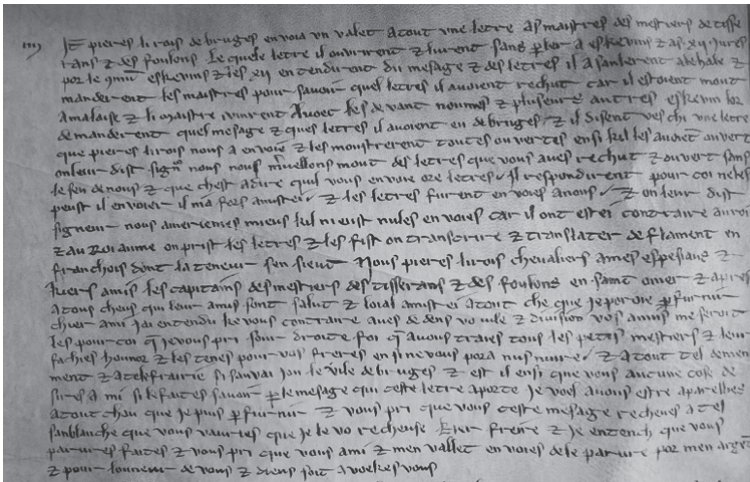
24 J. HAEMERS, ‘Révolte et requête. Les gens de métiers et les conflits sociaux dans les villes de Flandre (XIIIe-XVe siècle)’, in: *Revue Historique*, 677 (2016), p. 27-55; J. DUMOLYN, ‘Les ‘plaintes’ des villes flamandes à la fin du treizième siècle et les discours et pratiques politiques de la commune’, in: *Le Moyen Age*, 121 (2015), p. 383-407.

25 Zoals ik samen met Jan Dumolyn in verscheidene publicaties aantoonde, zie J. DUMOLYN & J. HAEMERS, ‘A bad chicken was brooding’. Subversive speech in late medieval Flanders’, in: *Past and Present*, 214 (2012), p. 45-86; J. DUMOLYN, J. HAEMERS, R. OLIVA HERRER & V. CHALLET (eds.), *The voices of the people in late medieval Europe. Communication and popular politics*, Turnhout, 2014.

dingsstrijd gebruikt wordt. Hoewel de brief oorspronkelijk in het Nederlands was opgesteld, vertaalde het stadsbestuur deze namelijk in het Frans voor het processtuk dat hier ter tafel ligt. Is de vertaling correct? Aangezien het processtuk een juridische bewijsfunctie had in de rechtszaak tegen de opstandelingen, is er geen directe aanleiding om te twifelen aan de oprechtheid van de vertaling. Kwam de brief daadwerkelijk van Pieter de Coninck? Ook hiervoor zijn overtuigende argumenten aan te halen. Ten eerste was het oorspronkelijke document aldus het processtuk met het persoonlijke zegel van de Brugse wever gezegeld. Meer nog, in de hierna uitgegeven passage valt te lezen dat het stadsbestuur aanvankelijk twijfelde over de echtheid, maar erna bevestiging kreeg van Pieter de Coninck zelf. De Bruggeling had namelijk op hun verzoek een tweede verzegelde brief naar Sint-Omaars gestuurd om te bevestigen dat het eerste document van zijn hand was. Overigens kwam een Brugse bode die brief persoonlijk afgeven, en bevestigde hij dat ‘Pieres li Roi’ hem gestuurd had.²⁶ Het stadsbestuur sloot de onfortuinlijke man echter op, maar onder zware bedreiging van de ambachtslieden liet men hem weer vrij. De opstandelingen hadden namelijk bedreigd dat duivels naar de stad zou komen indien dat niet zou gebeuren (*‘diable i couront’*). Meer nog, ze schonken de boodschapper wijn en gaven hem een mantel met kap mee. Veel redenen om aan de echtheid van de brief te twifelen is er dus niet.

Pieter de Coninck richtte de brief aan de gouverneurs van de ambachten van de wevers en de volders, die hij als kompanen beschouwde. De geridderde Bruggeling sprak ze aan met *‘amés espesiaus et kiers amis’*, een gebruikelijke aanhef als gelijkgezinden elkaar begroetten. Alle vrienden van de bestemmelingen groette Pieter eveneens met veel *‘loial amistei’* (loyale vriendschap), waaruit blijkt dat de vertrouwensband groot was. De kameraadschap-

26 Het betrof allicht een bode die persoonlijk door Pieter de Coninck werd gestuurd, want hij werd zeker niet door de stad Brugge betaald. Daarvan is alvast geen betaling terug te vinden in: C. WYFFELS & A. VANDEWALLE, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Tweede deel, tweede stuk (1306-1319)*, Brussel, 1997, p. 976-978. In het stuk wordt de bode de ‘valet’ van Pieter de Coninck genoemd; en inderdaad had de Bruggeling de beschikking over zo’n briefdrager, en over een eigen zegel (VERBRUGGEN, ‘Pierre de Coninc’, p. 78).

Fragment van de rol uit 1306 waarin de (vertaalde) brief van Pieter de Coninck opgenomen is.

pelijke sfeer blijkt ook uit de uitwisseling van goederen waarnaar de briefschrijver op het einde vraagt: het was immers een gebruik dat giften van afgewerkte producten een dergelijke relatie smeerden.²⁷ Weliswaar beloofde de Bruggeling weinig concreets: advies ontvingen de ‘broeders’ uit Sint-Omaars, maar materiële bijstand volgde niet. De aanbevelingen aan het adres van de opstandelingen waren natuurlijk uit het leven gegrepen. Zoals aangehaald, raadde Pieter de Coninck namelijk aan de wevers en volders aan om een grote coalitie op de been te brengen tegen de stadsbestuurders. Eén van de grote verwezenlijkingen van de Brugse wever was namelijk niet enkel een geslaagd leiderschap tijdens de troebelen van 1302, maar ook diens succesvolle coalitievorming die een volksfront tegen het establishment in zijn thuisstad had mogelijk gemaakt. Zijn aanvankelijke ‘compagnon de route’, Jan Breidel, bijv. was van een andere komaf, en zonder de steun van de andere ambachten (zoals het vleeshouwersambacht waartoe Breidel behoorde) zou de opstand in Brugge ongetwijfeld anders

27 Zie bijv. de essays in: K. OSCEMA (ed.), *Freundschaft oder ‘amitié’? Ein politisch-soziales Konzept der Vormoderne im zwischensprachlichen Vergleich (15.-17. Jahrhundert)*, Berlin, 2007.

verlopen zijn. Eendracht maakt macht, wist de Coninck, en zoals blijkt uit de studie van vele opstanden, het komt er voor opstandelingen op aan om in de vaak erg verdeelde middeleeuwse stad coalities te smeden met andere groepen om een gemeenschappelijk doel na te streven en op die manier de opstand te doen slagen.²⁸ Of, in de woorden van de Bruggeling zelf, de andere ambachten moet je met eer overladen, en hen als broeders behandelen, zoals in de brief te lezen staat. *‘Et a tout tel demenement et a tele frairie si sauwai jou le vile de Bruges’*.

Tegen een alliantie van malcontenten kon een stadsbestuur niet op, vandaar de grote ongerustheid in het voorjaar van 1306 te Sint-Omaars. Paniekerig reageerden de gezagsdragers met de opsluiting van de bode van Pieter de Coninck, maar ook de ontvangers van diens boodschap werden om uitleg gevraagd op het stadhuis. Op de vraag van de schepenen aan Lambert le Wakere en kompanen waarom ze de brief niet meteen overgemaakt hadden aan hun oversten lieten deze verstaan dat het hun zaken niet waren, want de brief was aan de wevers en volders gericht ... Na de bevrijding van de Brugse bode volgde zelfs een groots opgezette ceremonie om de gevolgen van de brief te beperken. Geruchten dat er een alliantie tussen de ambachten enerzijds én tussen de Vlaamse opstandelingen en die van Sint-Omaars anderzijds op til was hadden immers ook het hof van de gravin én, erger nog, de Franse koning bereikt - aldus het processtuk. Daarop nam het stadsbestuur een opmerkelijk besluit. Vanaf de ‘bretèche’, dat is het balkon van het stadhuis waarop ordonnanties afgekondigd werden²⁹, lieten de schepenen afroepen dat iedereen die ‘de gravin en de stad liefhad’ verwacht werd voor een ceremonie aan de abdij van Sint-Bertijns. Op de relieken van de heilige zwoer de hele gemeente - en volgens het verslag was dat wel 7000 man - dat de stad onder geen beding een alliantie zou sluiten met Pieter de Coninck. *‘Tout le commun’*,

28 P. LANTSCHNER, ‘The negotiation of coalitions and the pluralistic order of politics: the culture of conflict in late medieval Bologna and beyond’, in: S. COHN & F. RICCIARDELLI (eds.), *The culture of violence in Renaissance Italy*, Firenze, 2012, p. 167-190.

29 J.-M. CAUCHIES, ‘Le “cri” et l’espace urbain: bretèches et publication dans les villes des anciens Pays-Bas’, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 89 (2011), p. 167-189.

aldus het processtuk, beloofde er plechtig *'que il n'avoient onkes pensé de faire ne fait ne alianche a Piere le Roi, ne a nul autre persone, encontre le roi, ne encontre medame [la comtesse]*'. In deze ceremonie kan je een laatste poging lezen van de gezagsdragers in de stad om, met hulp van de prestigieuze abdij, de opstand te doen keren, maar ook om een signaal te geven aan koning Filips de Schone dat de elite van de stad niet verantwoordelijk wenste gesteld te worden voor wat eventueel nog volgen zou.³⁰ De poging om de vorming van een volksfront tegen te gaan bleek overigens vergeefs, want de daaropvolgende dagen ontstond er wel degelijk een alliantie tussen de verschillende ambachten. Maar tot een verregaande coalitie tussen de opstandelingen van Sint-Omaars en Brugge is het niet gekomen. Het grote schrikbeeld van de bewindvoerders van Sint-Omaars was immers de *'grant aiuwe de chiaus de Flandres'* (zie de uitgave), 'de grote hulp van die van Vlaanderen'. Een militaire interventie vanuit dat graafschap is er niet gekomen, maar de geest in de fles waarmee de opstandelingen onrechtstreeks dreigden wakkerde zeker de ongerustheid in Sint-Omaars en in Parijs aan. Opdracht volbracht, moeten de textielambachten, en misschien ook de afzender van de brief, gedacht hebben.

EEN UITZONDERLIJK SPECIMEN?

In hoeverre is de correspondentie tussen Brugge en Sint-Omaars uitzonderlijk? Volgens de ontvangers van de brief behoorde het tot de gebruiken van de tijd. Het processtuk bevat namelijk een passage waarin Lambert le Wakere in een getuigenis reageerde op de aantijgingen die aan zijn adres waren gedaan. Daarin stelde hij dat het een 'coutume' was, een gewoonte, dat ambachtlieden uit verschillende steden er een schriftelijke correspondentie op na hielden.³¹ Feit is dat knapen en leergezellen van ambachten tussen

- 30 Dat deden ook de baljuw en de abt van Sint-Bertijns elk in een apart charter. Daarin lieten ze plechtig aan eenieder weten dat ze gehoord hadden dat Lambert le Wakere en co *'avoir fait conspiracion et alianche a aucunes personnes de Flandres'*, maar dat ze hiervan volledig afstand namen. De op 20 april 1306 gedagtekende charters bevinden zich in kopie in het processtuk waarvan sprake (ADPC, A 928.7).
- 31 *'Respondent les dites persones qu'il est d'usage et de coustume que quant li maistre des mestiers d'aucune boine vile envoie lettres a aucun maistre d'une autre vile que li dis maistres a qui on l'envoie les puet brisier et voir pour le pourfit de le vile'* (ADPC, A 928.7).

steden rondreisden om in hun opleiding te voorzien, en dat er dus van een grote mobiliteit onder ambachtslieden sprake was.³² Maar het is moeilijk om na te gaan in hoeverre er schriftelijke communicatienetwerken tussen vakverenigingen bestonden. Overigens hanteerden de inwoners van Sint-Omaars zelf de pen om elders opstandigheid op te wekken. Namelijk in de militaire fase van de opstand verstuurd de ambachtslieden brieven naar de andere steden in het graafschap om er steun los te weken voor hun zaak. In een charter van 2 augustus 1306 liet een gezamenlijk front van Artesische steden (namelijk Atrecht, Bapaume, Lens, Hesdin, Aire-sur-la-Lys, Calais en Merck-Saint-Liévin) aan de rebellen van Sint-Omaars weten dat ze niet op die vraag ingingen, maar wel wensten te bemiddelen in het conflict tussen de stad en de gravin. Want geen van hen had belang bij een militair treffen, zo betoogden ze, en evenmin konden ze de opstand van de ambachtslieden in Sint-Omaars smaken. Want niet enkel hadden laatstgenoemden het kasteel van de gravin belegerd, bovendien hadden ze brieven gestuurd naar Aire-sur-la-Lys en Atrecht om er de bevolking op te ruïen. Ook dit stuk haalt aan dat de opstandelingen gepoogd hadden een alliantie te sluiten met personen ‘buiten het graafschap’ (vermoedelijk verwijst het charter hier naar de geruchten van een Vlaams ingrijpen), maar het gaat dus ook in op de clandestiene correspondentie die de opstandelingen van Sint-Omaars voerden met hun geestesgenoten in de andere Artesische steden.³³

Helaas zijn er weinig materiële sporen overgeleverd van dergelijke brieven die opstandelingen naar elkaar verstuurd, maar uit wat volgt, zal blijken dat ze zeker in de late middeleeuwen bestaan hebben. In de hieronder gegeven voorbeelden zal opvallen dat de bronnen ons ontbreken om een klaar zicht te krijgen op de draagwijdte van de ‘rebelse communicatie’. De meeste voorbeelden vallen im-

32 W. BLOCKMANS & P. HOPPENBROUWERS, *Eeuwen des ondersheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa*, Amsterdam, 2016, p. 435-436.

33 De verenigde steden lieten weten dat er naast de ‘*rebellion*’ en ‘*desobeissance*’ van Sint-Omaars nog zaken hadden plaatsgevonden die niet door de beugel konden: ‘*vous avés [...] pourchacié aliances hors de la conté d’Artoys et en la conté en envoiant lettres a Ayre et a Arras pour esmouvoir les persones de la dite ville et de elles traire a vous pour vous aidier a porter et a soustenir en vos erreurs et en vos mauvais mouvemens*’ (ADPC, A 52, stuk 16).

mers te lezen in bronnen die ons uit de veertiende eeuw ontbreken, met name (extracten uit) registers van beslissingen van de stadsraad. We mogen evenmin vergeten dat opstandelingen ook informatie verspreidden zonder schriftelijke drager - want dat is immers veel veiliger gezien de bewijsstukken voor een dergelijke correspondentie in zo'n geval ontbreken. Niet alleen de tijdgenoot ontbrak het dus aan bewijs voor briefwisseling, maar dus ook de historicus heeft bijgevolg weinig bronnen. Er zijn echter al voor de dertiende eeuw aanduidingen dat opstandelingen zich fysiek van de ene stad naar de andere verplaatsten om informatie uit te wisselen. Zo sloten in 1242 de steden Mechelen en Antwerpen een verbond om 'zij die tegen de privileges van beide steden ageerden' uit elkaars stad te weren. Een verbond tegen opstandelingen dus, waarbij andere steden zich later zouden aansluiten (waaronder ook Gent).³⁴ Ook tussen Brugge en Sint-Omaars reisden bannelingen rond. In 1323 bijv. (bij de aanvang van de Kustopstand) stuurde de Reiestad een officiële brief naar Sint-Omaars waarin ze het stadsbestuur vroeg om uit Brugge verbannen opstandelingen geen onderdak in de stad te bieden.³⁵ Aangezien Sint-Omaars geen deel uitmaakte van het graafschap, konden uit Vlaanderen verbannen personen er dus officieel verblijven, maar Brugge hoopte in dit geval dat de stad hen toch zou weren.

Bannelingen en rondreizende opstandelingen verspreidden zeker mondelinge informatie. Een vorser hoeft er maar de getuigenverlagen van de Kustopstand van 1323-1328 op na te slaan om een sterk staaltje van mondelinge communicatienetwerken aan het

34 'Quidquam machinari contra libertatem eamdem'. Het akkoord is uitgegeven door H. JOOSSEN, 'Receuil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière à Malines (des origines à 1384)', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 101 (1935), p. 394-396 (citaat op p. 396). Zie J. HAEMERS, 'Ad petitionem burgensium. Petitions and peaceful resistance of craftsmen in Flanders and Mechelen (13th-16th centuries)', in: J. SOLORZANO TELECHEA, B. BOLUMBURU ARIZAGA & J. HAEMERS (eds.), *Los grupos populares en la ciudad medieval Europea*, Logrono, 2014, p. 371-394.

35 'Il se travellent de tous biens metre ariere et tous maus avanchier de tout lor po[u]oir la il po[u]jent'; uitgave van de brief in: GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer*, p. 462. Zie overigens de studie naar rondreizende bannelingen uit het midden van de veertiende eeuw, waaruit blijkt dat ze vaak het Kanaal overstaken om er zich te vestigen: B. LAMBERT & M. PAJIC, 'Drapery in exile: Edward III, Colchester and the Flemings, 1351-1367', in: *History. The Journal of the Historical Association*, 99 (2014), p. 733-753.

werk te zien. Clandestiene contacten waren er bijv. tussen een banneling uit Gent (Laurens de Jonchere) die via een tussenpersoon (kapelaan Lieven Uytenbroucke van Sint-Donaas) wapens had verhandeld in Brugge. Volgens één van de ondervraagden was dat netwerk nog veel groter, want de Gentse opstandelingen hadden ‘*deux secrees amiis en chacune paroche de Flandres*’ - opstandelingen uit Geraardsbergen lieten bijv. aan dergelijke ‘vrienden’ in Oudenaarde weten dat ze de stad binnenkort zouden innemen.³⁶ Andere Bruggelingen (Gillis van Winghene en Guido van Hertsberghe) getuigen dat ze naar Aardenburg waren gevlucht om er een gewapende coalitie op het getouw te zetten, terwijl hun stadgenoot Lamsin de Lene na de opstand verklaarde dat hij de bevolking van IJzendijke had opgehitst om zich in de oorlog tegen de koning van Frankrijk te vervoegen, enz.³⁷ Uiteraard zijn deze mondelinge informatiestromen moeilijk te retraceren, zeker voor de historicus, maar vanzelfsprekend ook voor de tijdgenoot. Juist om onder de radar te blijven schreven opstandelingen weinig op.

Anders is het gesteld wanneer opstandelingen van middelen uit de stadskas kunnen genieten. Op momenten dat opstandige ambachtslieden erin slaagden om de macht te veroveren in de steden valt op dat zij hun communicatiekanalen met publieke middelen onderhielden. Bijgevolg kunnen we in de veertiende-eeuwse stadsrekeningen nog verschillende sporen aantreffen van briefwisseling of *parlementen* van rebelse ambachtslieden. In 1358-1360 bijv. vond in het graafschap Vlaanderen een algemene weversopstand plaats, waarin textielarbeiders over de stadsgrenzen heen contact zochten met elkaar om hun eisen (naar inspraak, loonsverhoging, enz.) kracht bij te zetten. Op 31 januari 1359 betaalde de stad Brugge een ‘bode comende van Ghent, van alden neringhen van Ghent an alle dekenen van allen neringhen in Brucghe’.³⁸

36 N. DE PAUW, ‘L’enquête de Bruges après la bataille de Cassel, document inédits publiés’, in: *Bulletin de la Commission Royale d’Histoire*, 68 (1899), p. 697. Over de opstand: W. TE BRAKE, *A plague of insurrection. Popular politics and peasant revolt in Flanders, 1323-1328*, Philadelphia, 1993, en J. SABBE, *Vlaanderen in opstand (1323-1328)*. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken, Brugge, 1992.

37 DE PAUW, ‘L’enquête de Bruges’, p. 699.

38 Het fragment is uitgegeven door L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Inventaire des chartes*, Brugge, 1872, dl. II, p. 102. Zie

De ambachtslieden van beide steden communiceerden toen immers voortdurend met elkaar over de te volgen strategie. Naar Deinze, Ursel en Male reisden (op kosten van de stad) regelmatig gouverneurs van de textiel- maar ook de andere ambachten ‘*ten parlemente*’, waar ze beroepsgenoten uit Gent ontmoetten.³⁹ In diezelfde opstand zochten de opstandelingen ook contact met de Engelse koning, en met Franse geestesgenoten. Want bekend is de brief van de Parijse opstandelingenleider Etienne Marcel naar de Vlaamse gemeenten van 11 juli 1358. Daarin liet hij de Vlamingen weten dat de boeren in het platteland rond Beauvais (de zogenaamde *Jacques*) de inwoners bedreigden en hoopte hij steun te vinden in zijn strijd tegen de Franse koning - enkele weken later werd hij echter vermoord.⁴⁰ Overigens zou er ook op andere momenten in de veertiende eeuw (mondelijke en schriftelijke) correspondentie tussen de Vlamingen en Franse opstandelingen plaatsvinden. De kroniek van de anonieme ‘*religieux de Saint-Denys*’ verhaalt bijv. hoe boodschappers en brieven uit Vlaanderen tijdens de opstand van Gent onder leiding van Filips van Artevelde in 1382 geruchten verspreidden onder de Franse bevolking die zo ten prooi viel aan de ‘opstandige pest’ (*qui peste similis rebellionis laborabant*).⁴¹

De briefwisseling van opstandige stadsbesturen kon een grote omvang bereiken. De Brugse oud-burgemeester Willem de Deken, die omwille van zijn aandeel in de Kustopstand aan een verhoor

ook J. MERTENS, ‘Woelingen te Brugge tussen 1359 en 1361’, in: *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, p. 325-330. Voor de Gentse deelname aan deze ‘parlementen’, zie A. VAN WERVEKE, *Gentse stads- en baljuwsrekeningen (1351-1364)*, Brussel, 1970, p. 392-398.

39 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives*, dl. II, p. 102.

40 De brief is uitgegeven door T. KERVYN DE LETTENHOVE, *Oeuvres de Froissart. Chroniques*, Brussel, 1868, dl. VI, p. 470-471. Zie ook I. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d’Ypres*, Brugge, 1854, dl. II, p. 181 (in leper werd een origineel bewaard).

41 *Chronique du religieux de Saint-Denys concernant le règne de Charles VI de 1380 à 1422*, ed. L. BELLAGUET, Parijs, 1839, dl. I, p. 132. Het fragment wordt uitvoerig in zijn context geplaatst door G. NAEGLE, ‘Gouvernants ou gouvernés? Villes et royauté à la fin du Moyen Age (France / Empire médiéval)’, in M. PAULY & A. LEE (eds.), *Libertés et citoyenneté urbaines du Moyen Âge à nos jours*, Trier, 2015, p. 138, en H. HINCK & B. BOMMERSBACH, ‘Cross-border representations of revolt in the later Middle Ages: France and England during the Hundred Years’ War (1337-1453)’, in: M. GRIESSE (ed.), *From mutual observation to propaganda war. Premodern revolts in their transnational representations*, Bielefeld, 2014, p. 49-50.

onderworpen werd te Parijs en er uiteindelijk in 1328 op het schavot zou belanden, bekende tijdens zijn ondervraging dat hij talrijke brieven vanuit Brugge verstuurd had naar de andere steden in Vlaanderen om de landsverdediging te organiseren. Brieven naar Ieper, Diksmuide, Sint-Winoksbergen en andere steden hadden toen niet de bedoeling om Vlaanderen op te zetten tegen de Franse koning, zo antwoordde hij op een dergelijke beschuldiging van de vorst, maar *'pour faire parlement entre euls et prendre conseil'*, zoals hij opbiechtte.⁴² Natuurlijk maakte die correspondentie deel uit van de officiële communicatie van de stad Brugge, net zoals zusterstad Gent brieven uitwisselde met andere opstandige steden tijdens de rumoerige periodes van haar bestaan. De meest gerenommeerde voorbeelden zijn de brieven die Jacob van Artevelde tijdens zijn bewind verstuurde, naar onder meer de Engelse koning. Drie ervan bleven bewaard in het 'Record Office' in Londen (en zijn dus - bij mijn weten - de oudste 'opstandige brieven' uit Vlaanderen die in origineel bewaard zijn). Op 11 januari 1342 bijv. berichtte Jacob aan koning Edward III dat zijn vrouw Kateline binnenkort aan de koningin de zaak zou voorleggen om de Engelse troepen in Frankrijk van nieuwe soldij te voorzien, want zelf volstonden de huidige middelen niet meer, zoals Jacob betoogde. *'S'il vous les plaise à oyr'*, hoopte de Gentse opstandelingenleider, dat de koning aan deze en andere verzoeken gehoor zou geven.⁴³ Het hoeft uiteraard geen betoog dat de alliantie en zelfs persoonlijke relatie die toen tussen Jacob van Artevelde en het Engelse hof bestond een doorn in het oog was van de Vlaamse graaf en de Franse koning. Net zoals de brief van Pieter De Coninck uit 1306 vormden dergelijke brieven dan ook een nauwelijks te controleren informatiestroom die politieke tegenstanders met wisselend succes probeerden te voorkomen.

Een reglement om dergelijke schriftelijke verspreiding van informatie door opstandelingen tegen te gaan vormde de instructie van Filips de Stoute aan Willem II van Namen uit 1387. Toen vervulde

42 H. STEIN, 'Les conséquences de la bataille de Cassel pour la ville de Bruges et la mort de Guillaume De Deken, son ancien bourgmestre (1328)', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 68 (1899), p. 656.

43 Uitgegeven door N. DE PAUW, *Cartulaire historique et généalogique des Artevelde*, Brussel, 1920, p. 621. De context in: D. NICHOLAS, *The van Artevelde of Ghent. The varieties of vendetta and the hero in history*, New York, 1988, p. 37-38.

Willem tijdelijk een regentschap voor Filips, die wegens zijn beslommingen aan het Franse hof even zijn nieuwe graafschap diende te verlaten. In de instructies die Willem meekreeg valt onder meer te lezen dat er veel kans was dat de balorige Vlamingen contact zouden zoeken met Engelse opstandelingen. Personen die *'envoient secrettement lettres ou messages'* naar Engeland of naar andere gebieden zoals Zeeland en Holland dienden prompt aangehouden en bestraft te worden, zo waarschuwde Filips aan zijn vervanger.⁴⁴ De vele contacten tussen Gentse opstandelingen en het Engelse hof, van Jacob van Artevelde, maar ook van diens zoon Filips, boezemden toen kennelijk nog steeds angst in.⁴⁵ Weliswaar is het in Vlaanderen nooit tot een grote alliantie van ambachten gekomen, zoals bijv. wel in de Elzas het geval zou zijn. In 1407 ontstond er namelijk een grote coalitie tussen de schoenmakers van Straatsburg met talrijke omliggende steden (van Haguenau in het noorden tot Basel in het zuiden) om de besluitvorming van hun respectieve stadsbesturen te beïnvloeden.⁴⁶ De correspondentie van deze grote alliantie verliep grotendeels per brief, maar ook via uitgestuurde boden en mondelinge communicatie tussen rondreizende ambachtlieden. Er is geen enkele reden om uit te sluiten dat gelijkaardige reizen en correspondentie tussen de ambachten in de verschillende Vlaamse steden bestonden. De brief van Pieter de Coninck is vanuit dat oogpunt één van de weinige stille getuigen van een dergelijke briefwisseling in de veertiende eeuw.

44 *'L'en dit que aucuns des subgiés de Flandres et autres qui y font residence envoient secrettement lettres ou messages en Engleterre, a Calais ou en Zellande devers les Anglois et aussi pourroient faire machinacion au contraire et prejudice du seigneur et de ses bienvueillans, si enquiere et face diligence par toutes manieres que pourra le gouverneur enquerir qui ce sont, qui font telz choses et ceulx qu'on en trouverra coupables qu'il y pourvoie pour en faire hastivement justice, punicion et execution et autrement, ainsy que mieulx se pourra faire par conseil'*; uitgegeven door B. VERWERFT, 'Een blauwdruk van het Bourgondische beleid in het graafschap Vlaanderen: de regentschapsinstructie van 1387', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 177 (2011), p. 43.

45 M. HAEGEMAN, *De anglofilie in het graafschap Vlaanderen tussen 1379 en 1435. Politieke en economische aspecten*, Kortrijk, 1988.

46 M. DEBUS KEHR, *Travailler, prier, se révolter. Les compagnons de métier dans la société urbaine et leur relation au pouvoir. Rhin Supérieur au XVe siècle*, Straatsburg, 2007, p. 330-360.

Voor de vijftiende eeuw zijn er wel brieven bewaard, of toch zeker aanwijzingen van hun bestaan. De registers van de raadsverslagen van de stad Doornik vermelden expliciet dat tijdens de opstand van 1423 de dekens van de ambachten er brieven naar Brugge, Ieper, Kortrijk en Rijsel hadden gestuurd waarin de ambachten lieten weten dat ze zich gewapend verzameld hadden. Sommige ervan werden publiekelijk voorgelezen.⁴⁷ De inhoud van sommige brieven die Gent tijdens de opstand van 1451 verstuurde naar andere steden, zoals bijv. naar Dordrecht, is opgenomen in het zogenaamde 'Dagboek van Gent'. Toen hoopten de Gentenaars, in een gelijkaardig discours als dat van Pieter de Coninck in 1306, dat de inwoners van de Hollandse stad hen 'broederlic ende ghetrouwelic' zouden bijstaan in hun opstand. Ook toen lazen de gouverneurs van de ambachten de brief voor aan hun achterban, om aan te tonen dat ze steun voor hun opstand tegen Filips de Goede buiten de stadsmuren zochten.⁴⁸ De stad Luik kreeg in dat jaar eveneens een boodschapper over de vloer, want op het eind van de veertiende eeuw had de vurige stad goederen en graan naar Gent gestuurd om de opstandelingen bij te staan in zijn strijd tegen de Vlaamse graaf, toen Filips de Stoute. In 1451 verwachtten de Gentenaars - tevergeefs - gelijkaardige steun te ontvangen.⁴⁹

In Ieper, tot slot, vinden we gelijkaardige sporen terug voor de opstand van 1477. Toen hoopten de ambachten er in het voorjaar met een opstand privileges te bekomen na de dood van Karel de Stoute. In een rapport van een onderzoekscommissie die in het najaar van 1477 de schuldigen voor het oproer diende te vinden, werd onder meer een zekere Maylin de Vos met de vinger gewe-

47 H. VANDENBROEK, *Extraits analytiques des anciens registres des consaux de la ville de Tournai (1431-1476)*, Doornik, 1863, t. II, p. 43 en 49.

48 *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470, met een vervolg van 1477 tot 1515*, ed. V. FRIS, Gent, 1904, dl. II, p. 104). Zie ook M. POPULER, 'Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon. Propagande et historiographie', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 44 (1990), p. 99-123; J. HAEMERS, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004, p. 221-223.

49 F. VERCAUTEREN, *Les luttres sociales à Liège, XIIIe et XIVe siècles*, Brussel, 1943, p. 98; J. BAERTEN, 'De Luikse voedselhulp aan de opstandige Gentenaren (1381-1382). Een verwaarloosd voorbeeld van interstedelijke solidariteit', in: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholiers*, Brussel, 1988, p. 66-73.

zen. Hij was namelijk de ‘secretaris van de muiters’ (*le secrétaire des meutins*) die ‘op schrift stelde wat de rebellen opwierpen’.⁵⁰ Hij kreeg uiteindelijk geen zware bestraffing, aangezien hij maar uitvoerde wat anderen hem opdroegen, aldus het rapport, maar deze vermelding toont aan dat de opstandelingen het wapen van het schrift goed beheersten. Misschien konden niet alle ambachtslieden lezen of schrijven, maar dat betekende dus allerm minst dat ze het geschreven medium niet gebruikten.

BESLUIT

Sinds hun ‘politiek ontwaken’ aan het begin van de veertiende eeuw gebruikten de ambachten het schrift om allianties te smeden. Dat is althans de voornaamste conclusie van het onderzoek naar de brief die Pieter de Coninck naar de textielarbeiders van Sint-Omaars stuurde in 1306. Eerder was al bekend dat ambachtslieden in hun communicatie met het stadsbestuur vormen van ‘geletterd verzet’ hanteerden om hun ongenoegen over te maken, maar sporen van ‘interstedelijk’ briefverkeer zijn zeldzaam.⁵¹ De vroege voorbeelden van Doornik uit 1302 en dus van Sint-Omaars uit 1306 tonen echter onomwonden aan dat opstandelingen ook de pen hanteerden om over de grenzen van steden en zelfs regio’s heen contact te houden, elkaar steun te verlenen en propaganda te voeren. In tegenstelling tot hetgeen elders beweerd is, vonden opstandelingen op het continent (en dus niet alleen in Engeland) elkaar via brieven en gebruikten ze het schrift als een machtig wapen om hun doel te bereiken. De reden waarom er echter weinig van dergelijke schriftstukken bewaard zijn is evident. Als een gevaar-

50 ‘*Par escript ce qu’ilz [de rebellen] mectoient avant*’ (J. JUSTICE, ‘La répression à Ypres après la révolte de 1477. Documents faisant suite à l’ “épisode de l’histoire d’Ypres sous le règne de Marie de Bourgogne”’, in: *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*, 41 (1891), p. 64). Zijn rol doet denken aan die van Jacquemar Tonneau in de opstand van het Henegouwse Avesnes in 1413 die in opdracht van de leider van de opstand brieven had verstuurd en zaken op schrift gesteld. Een onderzoeksrapport na de opstand omschreef hem daarom als het geheugen van de opstand: ‘*Ledit Jaquemar est celui qui plus scet de toutes les dictes mauvoistiez, car il estoit de touz et faisoit leurs escriptures*’ (J. FINOT, *Une émeute à Avesnes en 1413*, Lille, 1895, p. 56).

51 J. HAEMERS, ‘Geletterd verzet. Diplomatiek, politiek en herinneringscultuur van opstandelingen in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne stad (casus: Brugge en Gent)’, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 176 (2010), p. 5-55.

lijk bewijsstuk van opstandigheid was er ongetwijfeld zelfcensuur onder de ambachtslieden of waren brieven een gemakkelijk slachtoffer van vernietiging. Zowel de aangevallen overheid als de opstandeling zelf hadden er namelijk alle belang bij om van dergelijke stukken af te raken, want anders was er respectievelijk de mogelijkheid dat de brief het opstandige vuur zou aanwakkeren of dat de ontvanger van de brief aan repressie overgeleverd werd. Afsluiten doe ik daarom met een Gents voorbeeld. Na een zoveelste treffen tussen de stad en de hogere overheid bestrafte regent Maximiliaan van Oostenrijk in 1485 de moeder van de opstandelingenleider Willem Rijm. Niet zozeer omdat ze zelf aan de opstand had deelgenomen, maar omdat ze de vele brieven van haar zoon (de ‘instructien, lettren, missiven in walsche ende in vlaemsche’) aan de vlammen had overgeleverd toen Willem gearresteerd werd.⁵² Een dergelijk lot viel briefschrijver Pieter de Coninck in 1306 allerminst te beurt. Op het moment van zijn schrijven was hij een man van stand geworden, een volksheld die opstandelingen uit een andere stad contacteerden om advies te vragen hoe hij destijds in zijn streven geslaagd was. De zelfverklaarde ‘redder van Brugge’ was een ridder van aanzien. Een grotere eer kon een wever amper te beurt vallen.

52 H. ROOSE, ‘Ou vous ne me respondez point, ou je suis devenu sourt’. Willem Rijm in opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1482-1492)’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 64 (2010), p. 162. Over de opstand: J. HAEMERS, *De strijd om het regentschap over Filips de Schone. Opstand, facties en geweld in Brugge, Gent en Ieper (1482-1488)*, Gent, 2014.

Bijlage: transcriptie van de passage uit het processtuk van mei 1306 waarin de brief van Pieter de Coninck wordt vermeld (Archives départementales du Pas-de-Calais, série A, nr. 928.7)

3. Il fu deffendu pluseur fois sour le teste de par medame d'Artois, le castelaine et de par le vile que nus fesist muetes, ne asanlees, se ne fust par le baillieu et par les eskevins. Encontre lesqueles defenses il se murent pluseur fies as armes si com il est notoire en se vile de Saint-Omer. Entre lesqueles il en firent de nuit, dont li une fu tele qu'il alerent as maisons des borgois et des estranges marchans et prisent leur chevaus mangrei aus et disent que eskevin les avoient mandé. Quant eskevin entendirent chou li s'en alerent a toutes les portes si les fermerent et porterent les clees en sauve main. Apres che fait, li maires et li eskevins revinrent a le maison le maieur. La vinrent li devant noumei a grant plenté de gens a cheval armés et a piet a banieres desploiet a le maison le maieur. Et ferirent as fenestres et apelerent le maieur, il ala a le fenestre et il li demanderent pourcoi il avoit fermé les portes. Et il leur dist: «Signeur, porchou que jou ne voel que vous ailliez nul lieu hors de le vile et vous nous voles hounir et deshounourer, je vous pri pour Dieu que vous alés a maison, et nous laisiés en pais. S'on nous ameffait, nous i amenderons par si bon conseil et si sagement que nous i arons no hounour et no droit.» Lors respondirent li devant noumei: «Chertes, voirement est es vous, c'ait il bailli, il cha les clees, vous les donrés se vous l'aviés jurés». Et il dist: «Par Dieu, vous ne les arés nient, se vous me deviés cauper le teste». Et il disent: «Par Dieu, on vous devroit pendre, et nous vous avons fait et vous nous faites che despit». Et crierent tout ensamble: «Par le mort, Dieu, nous isterons ou nous arderons les portes». Et ferirent chevaus des esporons si s'en d'alerent. Et li maires apaisa les gens a pié et les fist aler a leur maison.

4. Item, Pieres li Rois de Bruges envoya un valet atout une letre as maistres des mestiers de tisserans et des foulons. Lequele letre il ouvriront et lurent sans parler a eskevins et as XII jurés por le commun. Eskevins et les XII entendirent du mesage et des letres, il asanerent a le hale et manderent les maistres pour savoir quel letres il avoient rechet, car il estoient mout a mal aise. Et li maistre

i vinrent avec les devant noumés et pluseur d'autres. Eskevin lor demanderent quel mesage et quel letres il avoient eu de Bruges. Et il disent: «Veschi une letre que Pieres li Rois nous a envoieé», et les monstrentent toutes ouvertes ensi k'il les avoient ouvert. On leur dist: «Signeurs, nous nous mervellons mout des letres que vous avés rechut et ouvert sans le seu de nous, et que ch'est a dire qu'il vous envoie ore letres». Il respondirent: «Pourcoi ne les peust il envoyer, il n'i a fors amisteit, et les letres furent envoieés a nous». Et on leur dist: «Signeur, nous ameriemes mieus k'il n'i eust nules envoieés, car il ont estei contraire au roi et au roiaume». On prist les letres et les fist on transcrire et translater de Flament en Franchois, dont la teneur s'ensieut: «Nous, Pieres li Rois, chevaliers, amés espesiaus et kiers amis, les capitains des mestiers des tisserans et des foulons en Saint-Omer, et apres a tous cheus qui leur amis sont, salut et loial amisteit a tout che que je poroie parfurnir. Chier ami, j'ai entendu ke vous contraire avés dedens vo vile et division. Vos anuis me seroit les pourcoi que je vous pri, sour droite fois, que a vous traiés tous les petis mestiers et leure fachiés hounor et les tenés pour vos freres. Ensi ne vous pora nus nuire. Et a tout tel demenement et a tele frairie si sauvai jou le vile de Bruges. Et est il ensi que vous aucune cose desirés a mi, si le faites savoir par le mesage qui ceste letre aporte, je voel a vous estre a parellies a tout chou que je puis parfurnir, et vous pri que vous ceste mesage rechevés a tel sanblanche que vous vauriés que je le vo recheuse, kier freire. Et je entench que vous parures faites et vous pri que vous a mi et men vallet envoieés de le parure por men argent et pour l'ouneur de vous. Et Dieus soit avoekes vous».

5. Item, ches letres veues et lutes, on leur demanda pour le valet et porteur des letres. Li desus dit le fisent venir. On li demanda qui li avoit baillié les letres. Il dist: «Pieres li Rois». Et porcoi et a quele entente les envoie il chi. Il dist: «Jou ne sai». Autre declaration ne pot on savoir de lui. On le fist metre en prison, qui mout fu contre leur volentei. On envoie a Bruges souffisaument pour savoir le veritei. Li dit Pieres tesmoigna par ses letres k'il avoit les dites letres envoieé, et reclost ariere les mimes letres et les reseela de son seel. Mais on n'en pot autre declaration savoir. Eskevins et les XII furent mout esperdu. Dont il avint entrementieres que li

dit valet fut en prison et c'on avoit envoié a Bruges, li devant nommei Lambert le Wakere et si compaignon et plusieurs autres de leur aliés alerent festier le dit valet. Et li envoierent vin chascun jour sans le seu d'eskevins et des douze. Et requisent c'on leur delivrast le valet, porteur des lettres. Eskevins et les XII n'en furent mie en bonne volenté car il se doutoient de mal. Lors disent li desus nommei: «Vous le nous deliverés par le sant Dieu ou nous briserons le prison, et diable i couront, et li l'arons mangrei vo». Et fu dit de par aus que s'il en venoit chent paire de lettres, il n'en l'aroient ja une. Et on leur delivra le dit valet pour pis escuer. Et il revestirent le dit valet de cote, sourcot et cloke, et li donnerent argent a dispendre et le renvoierent en tel maniere. De coi eskevin ne les douze ne savoient noient.

6. Item, fame courut en le court le roi et ailleurs ke li commons de Saint-Omer dut avoir eu traitiet d'alianche entr'eus et Piere le Roi de Bruges. Dont eskevin et les XII jurei estoient mout dolant. Quant il l'entendirent si furent crier a le berteske que tout chil qui amoient l'ounour medame et de le vile fuserent a Saint-Bertin. Illueques jurerent sour sains li maires et li eskevin et les XII jurés et tout le commun nombre par amanche VII^M personnes ou plus que il n'avoient onkes pensé de faire ne fait ne alianche a Piere le Roi ne a nul autre persone encontre le roi ne encontre medame. Et que s'il seussent aucun qui l'eust fait ou pensast a faire conspiration encontre le roi ou encontre medame ou encontre le vile, chascun l'aideroit a prendre et faire ent justice. Desquel fait on soupechauna Lambert le Wakere et ses compaignons pour chou k'il delivrerent le valet Piere le Roi, aussi comme desus est dit. Et que aucune fois quant on ne leur voloit faire leur requestes il se vanterent en le hale devant eskevins que s'il en avoient a faire il aroient grant aiuwe de chiaus de Flandres.